Grensoverschrijdende samenwerking van de Achterhoek binnen de EUREGIO

Naam: Casper Sonderen

Studentnummer: 6476600

Adres: De Stip 2, Winterswijk

E-mailadres: c.sonderen@students.uu.nl

Soort scriptie: Bachelor eindwerkstuk

Cursus: GES-Eindwerkstuk BA Geschiedenis 7,5 EC

Inleverdatum: 16-08-2021

Naam docent: J. Steehouder

Aantal woorden: 7972

Abstract

Dit onderzoek behandelt de vooruitstrevende economische en culturele grensoverschrijdende activiteiten van de gemeentes in de Achterhoek en het Westmunsterland. Deze activiteiten liggen grondslag aan de oprichting van de Euroregio's. Dit onderzoek legt aan de hand van kenmerkende voorbeelden bloot hoe die vooruitstrevende activiteiten verklaard kunnen worden. De vooruitstrevende houding ten opzichte van culturele samenwerking kan verklaard worden vanuit een nauwe vooroorlogse band tussen Duitse en Nederlandse inwoners in het grensgebied. Deze band werd door de Tweede Wereldoorlog beschadigd, wat nadelen opleverde voor zowel de Achterhoek als het Duitse Münsterland. Na de oorlog moest deze band weer hersteld worden, wat resulteerde in de opbouw van een nieuwe grensoverschrijdende identiteit. De vooruitstrevende houding ten opzichte van economische samenwerking ontstond door een perifere ligging van de regio en bouwde voort op de culturele grensoverschrijdende samenwerking. De contacten en de culturele basis waren al aanwezig, waardoor er na de komst van Interreg-subsidies snel gewerkt kon worden aan economische samenwerking. De EUREGIO, de Euroregio waar de Achterhoek zich in bevindt, blijkt constant een centrale rol te spelen in de grensoverschrijdende samenwerking. Ze werkt als een faciliterend centraal punt waar iedereen constant terecht kan als er een samenwerking gezocht wordt.

Inhoudsopgave

Inleiding **4**

Methode *6*

Historiografie *7*

Relevantie *8*

Hedendaagse context van de Achterhoekse grensoverschrijdende samenwerking *9*

Opbouw onderzoek *10*

Euroregio's en Europese integratie op regionaal niveau **12**

De geschiedenis van Euroregio's (1958-2021) *12*

Verhouding tussen Euroregio's en de EEG/EU (1958-2021) *15*

Euroregio's en Europese integratie tegenwoordig *17*

De context van de grensoverschrijdende activiteiten tussen de Achterhoek en het Westmunsterland *19*

Culturele samenwerking na de wederopbouw van Europa **21**

Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-Westmunsterland' (1961-2021) *21*

De Dialectdag (1963-2021) *23*

Relatie met de Achterhoekse grensoverschrijdende activiteiten *24*

Economische samenwerking binnen de EUREGIO **26**

De EUREGIO en Interreg (1990-1999) *26*

Relatie met de Achterhoekse grensoverschrijdende activiteiten *28*

Conclusie **30**

Literatuurlijst **32**

Inleiding

Vanaf de Tweede Wereldoorlog werden internationale organisaties als de Verenigde Naties opgericht om internationale samenwerking te bevorderen en problemen en conflicten gezamenlijk op te lossen.[1] Ook Europese integratie is volgens Wim van Meurs e.a. (2018) een ontwikkeling van na de Tweede Wereldoorlog.[2] Hij omschrijft deze integratie als een proces waarin overheden verschillende beleidsterreinen onder een hogere autoriteit plaatsen. De doelen van Europese integratie zijn volgens Van Meurs het bewerkstelligen van economische integratie, vrede, een Europees politiek gewicht en een Europese identiteit. Een bekend voorbeeld van een organisatie die is voortgekomen uit Europese integratie, is de Europese Unie.

Echter, lang voordat de Europese Unie opgericht werd, waren er al andere grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden actief in Europa. Reeds tien jaar na de Tweede Wereldoorlog werd de eerste zogenaamde 'Euroregio' opgericht.[3] Deze allereerste Euroregio in Europa werd opgericht in 1958 en kreeg de naam 'EUREGIO'.[4] De EUREGIO is hiermee een vroeg voorbeeld van Europese integratie via een officiële institutie op lokaal niveau. De EUREGIO beslaat het gebied dat nu bekend staat als de regio Achterhoek, Twente en het Duitse Münsterland. Later is daar een klein gedeelte van Drenthe aan toegevoegd. Paul Ganster omschrijft de Euroregio's als samenwerkingsverbanden van overheden die zich richten op het grensoverschrijdend oplossen van problemen.[5] Dit doen ze door het organiseren van evenementen die het internationale nabuurschap onderstrepen, grensoverschrijdende problemen te bestuderen, visies op een grensoverschrijdende toekomst te ontwikkelen en het intensiveren van lokale grensoverschrijdende overheidscontacten. De EUREGIO ontwikkelde zich volgens Luis Dominguiz Castro en Iva Miranda Pires (2014) tot een Europese samenwerkingsverband met een grensoverschrijdend parlement, een actieprogramma en subsidies voor grensoverschrijdende initiatieven.[6] Paul

---

[1] Verenigde Naties, *Basic Facts About the United Nations* (New York 2011) 59.
Verenigde Naties, *Basic Facts United Nations*, 127.
[2] W. van Meurs e.a., *The Unfinished History of European Integration* (Amsterdam 2018) 21.
[3] Paul Ganster e.a., *Borders and Border Regions in Europe and North America* (Amsterdam 1997) 109.
[4] EUREGIO, 'Geschiedenis' (versie 9 september 2020), https://www.euregio.eu/wie-we-zijn/geschiedenis/ (11 juni 2021).
[5] Paul Ganster e.a., *Borders and Border Regions*, 109.
[6] Luis Dominguez Castro en Iva Miranda Pires, *Cross-Borfer Cooperation Structures in Europe : Learning from the Past, Looking to the Future* (Frankfurt 2014) 97.

Ganster e.a. geven aan dat de EUREGIO hierom vanaf haar oprichting al een pioniersrol vervult op het gebied van grensoverschrijdende samenwerking.[7] Ook Claudia Hiepel geeft aan dat de EUREGIO sinds de oprichting als een model voor de inmiddels 158 andere Euroregio's in Europa heeft gefunctioneerd.[8]

Inmiddels zijn er, in met name de regio Achterhoek, meerdere grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden te vinden. De geografische definitie van de Achterhoek staat niet vast. Wel zijn er in oost-Gelderland een aantal gemeentes die zich hebben verenigd in een samenwerkingsverband genaamd 'Regio Achterhoek'. De aangesloten gemeentes zijn achtereenvolgens Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Oost-Gelre, Oude-IJsselstreek en Winterswijk.[9] De gemeentes in de Achterhoek zijn, naast hun lidmaatschap van de EUREGIO, ook aangesloten bij de AEBR en de Grenzhoppers. Dat Paul Ganster e.a., Luis Castro, Iva Pres en Claudia Hiepel stellen dat het gebied van de EUREGIO vanaf 1958 pionierswerk verricht en vooroploopt in grensoverschrijdende samenwerking, lijkt hierom wel te kloppen. Waar zij echter niet op ingaan, is hoe dit pionierswerk en deze innovatieve houding van de regio verklaard kunnen worden. Dit onderzoek geeft daarom antwoord op de vraag: 'Hoe kunnen de vooruitstrevende lokale grensoverschrijdende activiteiten vanaf 1958 tot nu van de Achterhoek binnen de EUREGIO verklaard worden?'. Hiervoor kijkt dit onderzoek naar enkele kenmerkende voorbeelden van culturele en economische samenwerking tussen de Achterhoek en het Westmünsterland. De reden dat dit onderzoek naar culturele en economische samenwerking kijkt, is dat EUREGIO aangeeft dat zij zich voornamelijk voor deze beleidsterreinen inzet.[10] Drie kenmerkende voorbeelden van grensoverschrijdende samenwerking leggen de oorzaken voor de proactieve houding bloot: de Dialectdag, de Interreg-subsidies en de Grenzhoppers. De analyse toont aan dat de Dialectdag voortkomt uit een oude culturele basis die ten grondslag ligt aan grensoverschrijdende samenwerking tussen de Achterhoek en Duitsland. Daarnaast beargumenteert dit onderzoek dat de economische samenwerking voortkomt uit de culturele basis die de regio heeft gelegd. Deze samenwerking kon echter pas verzilverd worden na de komst van Interreg-subsidies. Tijdens

[7] Paul Ganster e.a., *Borders and Border Regions*, 108.
[8] Claudia Hiepel, '"Borders are the Scars of History"? Cross-border Co-operation in Europe – the Example of the EUREGIO', *Journal of European Integration Studies* 22 (2016) 2, 263-277, aldaar 264.
[9] Rick Klein Gunnewiek, De Achterhoek D'ran. Hoe een naamswijziging een regionale identiteit verstevigde (Scriptie Geschiedenis, 2020) 9.
[10] EUREGIO, 'Wat we doen' (versie 2 februari 2021), https://www.euregio.eu/wat-we-doen/ (9 juni 2021).

het analyseren van de voorbeelden blijkt dat de EUREGIO constant een centrale rol speelt in de grensoverschrijdende activiteiten en hierdoor een faciliterende en stimulerende rol heeft in het grensoverschrijdende succes van de Achterhoek.

Methode

Om antwoord te geven op de hoofdvraag maakt dit onderzoek gebruik van zowel primaire als secundaire bronnen. De primaire bronnen laten zien waar deze concepten zich voordoen in de geschiedenis van grensoverschrijdenden activiteiten van de Achterhoek. Zij zijn het voornaamste subject van de analyse. De primaire bronnen verschaffen informatie over de Dialectdag, de Interreg-projecten van de Achterhoek en de activiteiten van de Grenzhoppers. De Dialectdag wordt sinds 1963 georganiseerd door de commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-Westmunsterland', een organisatie die zich inzet voor het versterken van de grensoverschrijdende cultuur. Informatie over deze commissie is afkomstig uit het Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers. De informatie over aangevraagde Interreg-projecten komt eveneens uit dat archief vandaan. De primaire bronnen over de EUREGIO, de commissie voor culturele grenscontacten en de Grenzhoppers zijn veelal in de vorm van beleidsnota's, stichtingsaktes en projectaanvragen. Deze geven een goed inzicht in beoogde doelen en activiteiten van grensoverschrijdende organisaties. Dit onderzoek gebruikt ze daarom voor analyses die de visie van de Achterhoekers op grensoverschrijdende samenwerking blootleggen. Primaire bronnen zijn leidend in dit onderzoek, omdat in de secundaire literatuur nog geen informatie staat over hoe de grensoverschrijdende activiteiten van de Achterhoek te verklaren zijn. Er wordt in dit onderzoek dus nieuwe informatie verkregen. Duitse primaire bronnen, die ook te vinden zijn in het Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers, worden hierbij niet gemeden.

Secundaire literatuur over het ontstaan van de EUREGIO en Europese integratie komt van online archieven. Deze bronnen zullen belangrijke concepten als de Europese Unie, Europese identiteit en Europese integratie verduidelijken. Ze vormen de basis van het grand narrative dat Europese integratie heet. De primaire bronnen zijn voorbeelden die stellingen uit de secundaire literatuur bevestigen of juist weerleggen. Een zorgvuldige analyse van de voorbeelden in de primaire bronnen verschaft uiteindelijk het antwoord op de hoofdvraag. Zij leggen namelijk de intenties achter de culturele en economische activiteiten bloot.

Historiografie

De afgelopen decennia is er veel geschreven over processen die Europese landen op veel beleidsvlakken in de richting van eenwording duwen. Onder de auteurs die hierover geschreven hebben, vallen Wim van Meurs e.a. (2018). De processen worden over het algemeen ondergebracht onder het concept 'Europese integratie'. Van Meurs e.a. geeft, zoals gezegd, aan dat doelen van Europese integratie onder andere vrede, economische integratie, politieke gewichtsvorming en Europese identiteitsvorming zijn.[11] Van Meurs e.a. noemen de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (1951) als vroege voorloper van de Europese Unie.[12] De EU is volgens van Meurs een belangrijk product van Europese integratie. De EGKS had economische doeleinden. Van Meurs e.a. zijn niet de enige auteurs die deze economische grondslag als significant motief en ingrediënt van Europese integratie aanhalen. Ook Duncan Watts geeft aan dat economisch herstel, naast het vormen van een nieuw politiek gewicht, na de Tweede Wereldoorlog een pilaar was voor het begin van Europese integratie.[13] Watts benadrukt dit door de voor volgende stap in Europese integratie de ondertekening van het Verdrag van Rome te noemen.[14] Deze ondertekening betekende de oprichting van de Europees Economische Gemeenschap in 1958. Het nadeel aan deze bronnen is dat zij zich vooral focussen op Europese integratie op Europese schaal. Zij zien hierdoor lokale initiatieven, ontwikkelingen en ingrediënten betreffende integratie over het hoofd. Dit kan problematisch zijn voor onderzoek naar lokale grensoverschrijdende samenwerking. Dit onderzoek kijkt daarom naar hoe de Europese schaal zich verhoudt tot de lokale schaal. Het probeert hiermee overeenkomsten en verschillen tussen Europese en lokale motieven voor integratie te beschrijven.

Naast Europese integratie is ook het onderwerp Europese identiteitsvorming een concept dat dit onderzoek vaker aanhaalt. De Europese identiteit is volgens vele auteurs moeilijk te omschrijven. Jeffrey Checkel en Peter Katzenstein stellen dat de Europese identiteit te maken heeft met een gevoel van collectieve saamhorigheid.[15] Dat uit zich in het publieke debat, symbolen, een collectief geheugen, een collectieve definitie van de groep en het

[11] W. van Meurs e.a., *The Unfinished History of European Integration* (Amsterdam 2018) 21.
[12] Ibidem.
[13] Duncan Watts, *The European Union* (Edinburgh, 2008) 3.
[14] Duncan Watts, *The European Union*, 8.
[15] Jeffrey T. Checkel en Peter J. Katzenstein, *European Identity* (Cambridge 2009) 4.

lidmaatschap ervan. Het gaat hier dus om een saamhorigheidsgevoel waarbij de groep zich tegenover andere groepen kan plaatsen. Echter, ze geven eveneens aan dat iedere regio binnen Europa een separate groep kan vormen.[16] De Europese identiteit kan zich dus uitsplitsen in allerlei verschillende regionale identiteiten. Dit maakt het moeilijk om een Europese identiteit toe te passen op lokale grensoverschrijdende initiatieven. Het is mogelijk om grensoverschrijdende initiatieven in zijn algemeen te labelen als een onderdeel van de Europese identiteit, maar deze grensoverschrijdende initiatieven kunnen onderling ook aan groepsvorming doen. De EUREGIO en de Euregio Rijn-Waal zijn zo twee verschillende organisaties die zich separaat geclusterd hebben, maar het grensoverschrijdende idee als gemeenschappelijk goed hebben. Ook dokter Paul Gubbins en Mike Holt stellen dat identiteit per regio verschilt en continu aan verandering onderhevig zijn. Zij betrekken ook de rol van taal bij identiteit.[17] De taal speelt in verschillende regio's volgens hen een verschillende rol. Soms ontstaat er een regionale identiteit doordat arbeiders aan beide kanten van de grens werken en een gezamenlijke taal spreken. Maar ook zijn er harde taalgrenzen die overeenkomen met de landsgrenzen, waarbij taal niet unificatie, maar diversificatie onderstreept. Taal kan zo natiestaten versterken, maar ook landsgrenzen doorbreken.

Relevantie

Dit onderzoek draagt bij aan de kennis over het succes van grensoverschrijdende samenwerkingen. Paul Ganster en Claudia Hiepel leggen beide uit hoe en wanneer de eerste Euroregio, de EUREGIO, opgericht is. Ze geven aan dat hiermee een begin is gemaakt aan Europese grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden. Ze verklaren alleen niet waarom de EUREGIO opgericht is. Er is hierdoor dus een gat in de literatuur. Dit onderzoek kijkt voor het eerst niet enkel naar wanneer en hoe grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden ontstaan zijn, maar naar waarom dat zo is. Dit onderzoek bouwt hierom voort op de literatuur van Ganster, Hiepel, Pires en Castro, over het begin van de Euroregio's en dus ook over het begin van interne Europese samenwerkingsverbanden.

Bovendien is dit onderzoek de eerste echte gedetailleerde analyse van grensoverschrijdende samenwerking binnen de EUREGIO. Het is de eerste poging om de

[16] Jeffrey T. Checkel en Peter J. Katzenstein, *European Identity* (Cambridge 2009) 4-8.
[17] Paul Gubbins en Mike Holt, *Beyond Boundaries : Language and Identity in Contemporary Europe* (Bristol 2002) 1-6.

wortels van de internationale activiteiten van de regio bloot te leggen. Dit onderzoek stelt dat deze samenwerking ontstaan is door een oude culturele basis en de drang om onbenutte potentie in de regio te benutten. Met deze stelling en de aangedragen argumenten voegt dit onderzoek informatie toe aan kennis over de regionale internationale geschiedenis. Bovendien opent het een debat dat open staat voor andere analyses en andere verklaringen.

Ten slotte heeft dit onderzoek nog een maatschappelijke relevantie. Maar liefst 37% van de Europese bevolking woont in grensregio's.[18] Echter, niet elke grensregio is economisch en cultureel even sterk. Een voorbeeld hiervan is de Duitse deelstaat Mecklenburg-Voor-Pommeren.[19] Door in te zetten op grensoverschrijdende samenwerking heeft de Achterhoek zicht op 400.000 extra banen op berijdbare afstand en komen Duitse toeristen massaal af op dorpen als Winterswijk.[20] Als regio's zoals Mecklenburg-Voor-Pommeren beter in weten te zetten op grensoverschrijdende samenwerking, komen er voor hen eventueel ook zulke kansen bloot te liggen. De resultaten van dit onderzoek zouden dan als een model gebruikt kunnen worden voor andere zwakkere grensregio's om ook hun economische en culturele positie te versterken.

Hedendaagse context van de Achterhoekse grensoverschrijdende samenwerking

De gemeentes in de regio Achterhoek zijn tegenwoordig aangesloten bij verschillende grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden. Zo zijn de Grenzhoppers, de AEBR en de EUREGIO er actief om de integratie tussen de Achterhoek en Duitsland te intensiveren.[21] Gezien de EUREGIO een actieprogramma heeft, is het ook een politiek orgaan. De EUREGIO-Raad telt in totaal telt 84 zetels, waarvan er 13 voor de gemeentes uit de Achterhoek gereserveerd zijn.[22] De EUREGIO is een vrijwillig samenwerkingsverband. De andere actieve

---

[18] Directoraat Generaal Communicatie, 'De Europese Unie: Wat ze is en wat ze doet' (versie 26 januari 2018), https://op.europa.eu/nl/publication-detail/-/publication/715cfcc8-fa70-11e7-b8f5-01aa75ed71a1 (22 mei 2021).

[19] Bart Michiel, 'De leegte van de Duitse deelstaat Mecklenburg-Vorpommern' (versie 2021), *NRC*, http://weblog.bartmichiel.nl/media/1/NRC-Mecklenburg-Vorpommern.pdf (4 juni 2021).

[20] 8RHK Ambassadeurs, 'Over de grens' (versie 6 juni 2021), https://8rhk.nl/smart-governance/over-de-grens/ (6 juni 2021).
Bureau RMC, 'Grenssteden profiteren van Dag van de Arbeid' (versie 26 november 2019), https://www.rmc.nl/grenssteden-profiteren-van-dag-van-de-arbeid/ (6 mei 2021).

[21] 8RHK Ambassadeurs, 'Over de grens' (6 juni 2021).
AEBR, 'Our Members' (versie 14 juni 2021), https://www.aebr.eu/members/ (14 juni 2021).

[22] EUREGIO, 'EUREGIO-Raadsleden' (versie 18 februari 2021), https://www.euregio.eu/wie-we-zijn/organisatie/euregio-raadsleden/ (14 juni 2021).

organisatie, de Grenzhoppers, is vooral een ambtelijke organisatie bestaande uit ambtenaren uit de hele Achterhoek. De organisatie is gericht op grensoverschrijdende samenwerking op alle beleidsvelden, maar is het meest actief op economische en culturele samenwerking. Dat blijkt uit de cursussen, trainingen, webinars en seminars die ze geeft over de Duitse taal en cultuur.[23] Gemeentes in de Achterhoek duiden in verschillende voorbeelden op het nut van de Europese integratie. Zo is het in de gemeente Winterswijk, op de Dag van de Arbeid, gemiddeld 96% drukker vanwege het bezoek van Duitsers aan het dorp.[24] Daarnaast geeft het samenwerkingsverband Regio Achterhoek aan dat, zoals eerder gezegd, 'ontgrenzen' ervoor kan zorgen dat er 400.000 extra banen op berijdbare afstand beschikbaar komen.[25] De Regio onderstreept dat ze grensoverschrijdende samenwerking belangrijk vindt met het 'Ambitiedocument grensoverschrijdende samenwerking Achterhoek – Duitsland 2016-2020'. De regio stelt hierin: "Regio Achterhoek [...] en de provincie Gelderland zien grensoverschrijdende samenwerking als vanzelfsprekend en noodzakelijk voor het behoud van een economisch vitale, leefbare en innovatieve regio."[26]

Opbouw onderzoek

Het eerste hoofdstuk van dit onderzoek schetst de context van de grensoverschrijdende samenwerking in de Achterhoek vanaf 1958 tot nu. Het hoofdstuk bekijkt welke belangrijke actoren en factoren invloed hadden op de grensoverschrijdende activiteiten van de regio. Bovendien bespreekt het hoofdstuk welke gedachte er heerste over Europese integratie. Hierop volgt een hoofdstuk dat de culturele samenwerking tussen de Achterhoek en Duitsland analyseert. Het derde hoofdstuk bestudeerd de economische samenwerking tussen de Achterhoek en Duitsland. Alle hoofdstukken sluiten af met een paragraaf die uitlegt welke bijdrage het voorgaande hoofdstuk levert aan de beantwoording van de hoofdvraag. Ten slotte sluit het onderzoek af met een conclusie waarin met de opgehaalde informatie een duidelijk antwoord wordt gegeven op de geformuleerde hoofdvraag. In de conclusie wordt

[23] Grenzhoppers, 'Grenzhoppers Business School' (versie 12 juni 2021), https://grenzhoppers.eu/grenzhoppers-business-school/ (12 juni 2021).
[24] Bureau RMC, 'Grenssteden profiteren van Dag van de Arbeid' (6 mei 2021).
[25] 8RHK Ambassadeurs, 'Over de grens' (6 juni 2021).
[26] 8RHK Ambassadeurs, 'Ambitiedocument grensoverschrijdende samenwerking Achterhoek – Duitsland 2016-2020' (versie 2016), https://8rhk.nl/wp-content/uploads/2018/12/ra-ambitiedocument.pdf (16 juni 2021).

duidelijk laten zien hoe de proactieve houding van de Achterhoek ten opzichte van grensoverschrijdende samenwerking verklaard kan worden.

Euroregio's en Europese integratie op regionaal niveau

De context waarin de Achterhoek zich bevond is één van de factoren die de grensoverschrijdende activiteiten van de regio mogelijk maakte. De actoren en de sfeer die aanwezig zijn binnen een regio brachten een bepaalde beweging op gang. In dit geval ging het om een grensoverschrijdende beweging. Nog een reden om de context te analyseren, is dat de volgende hoofdstukken ingaan op voorbeelden van culturele en economische samenwerking in de regio die plaatsvonden binnen deze context. De context bestaat in dit hoofdstuk uit de stemming die heerste in de regio, de actoren die een rol speelden, en welke rol de actoren speelden. Dit hoofdstuk toont aan dat de aanwezige actoren, bijvoorbeeld in de vorm van 'Europeaan' Alfred Mozer, de EUREGIO en de EU een context schiepen voor een snelle ontwikkeling van grensoverschrijdende samenwerking. Bovendien laat dit hoofdstuk zien dat economische achterstalligheid en culturele schade uitstekende drijfveren voor proactieve grensoverschrijdende samenwerking waren in de Achterhoek.

De geschiedenis van Euroregio's (1958-2021)

In het Duits-Nederlandse grensgebied waren in de jaren '50 drie regionale verbanden actief: de Stichting Samenwerkingsverband Oost-Gelderland (later Regio Achterhoek), Twente-Oost Gelderland en de Duitse Kommunalgemeinschaft Rhein-Ems.[27] Vanaf 1958 kwamen deze drie verbanden bij elkaar om grensoverschrijdende afspraken te maken en activiteiten te organiseren. Dit was het gevolg van twee aanleidingen. Zowel in Duitsland als in Nederland konden de grensgebieden door hun ligging en sociaaleconomische status naar hun mening onvoldoende profiteren van de ontwikkelingen in de rest van beide landen.[28] Ze voelden zich relatief ongehoord ten opzichte van andere, centralere regio's in hun landen en besloten hierom de handen ineen te slaan en hun positie te versterken. De tweede aanleiding ligt verder in het verleden en moet gezocht worden in het Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers. Een getuigenis van de heer Stork over het begin van grensoverschrijdende samenwerking geeft aan dat de 'naoorlogse haat en wrok' tussen Nederlanders en Duitsers weer omgedraaid

[27] Paul Weller, *Alfred Mozer. Duitser, Nederlander, Europeaan (1905-1979)* (Utrecht 2019), 358.
Stichting Samenwerkingsverband Oost-Gelderland is afgekort: SSOG
Twente-Oost Gelderland is afgekort: TOG.
[28] EUREGIO, 'Geschiedenis' (11 juni 2021).

moest worden naar de vooroorlogse situatie, waarin er nauwe contacten waren tussen dorpen en steden aan beide kanten van de grens.[29] Deze twee belangrijke aanleidingen voor geven direct globaal hun belangrijkste doel weer, namelijk economische en culturele samenwerking. Economisch, omdat de posities van de regio's versterkt moesten worden, en cultureel omdat de grensbewoners de oude nauwe banden weer aan wilden halen. De drie regionale organisaties hielden zich in eerste instantie bezig met het bij elkaar brengen van mensen door middel van culturele evenementen en de aanleg van grensoverschrijdende fietspaden.[30] Vanaf 1965 kwam deze groep pas bijeen onder de titel: 'Euregio 65'.[31] Deze groep, later aangeduid als EUREGIO, was de eerste Euroregio van Europa.[32]

De EUREGIO heeft het pad vrijgemaakt voor ontwikkelingen die later vele andere Euroregio's door zouden maken. De EUREGIO zette in 1970 de eerste grote stap. Alfred Mozer, een groot voorstander van Europese integratie, was kort daarvoor in het Oost-Nederlandse Gorssel komen wonen en voorzitter geworden van de SSOG. Hij stelde een rapport op waarin hij concludeerde dat grensoverschrijdende economische ontwikkeling niet bewerkstelligd kon worden zonder grensoverschrijdende maatschappelijke ontwikkeling.[33] Hiervoor wilde hij een commissie met oprichten die maatschappelijke activiteiten zou gaan coördineren. Mozer werd voorzitter van de commissie, die vervolgens naar hem vernoemd werd: de EUREGIO-Mozer-commissie. De EUREGIO had hiermee in 1971 als eerste Euroregio een grensoverschrijdende commissie voor maatschappelijke ontwikkeling met een budget. Alfred Mozer wist de EUREGIO Europees op de kaart te zetten door Europarlementariërs en andere hoge ambtenaren uit Brussel langs te laten komen en het EUREGIO concept te laten bestuderen.[34] Mede dankzij de inzet van Mozer volgde in 1972 het eerste grensoverschrijdende actieprogramma en in 1978 een EUREGIO-Raad.[35] Op de EUREGIO-Raad na, hebben bijna alle Euroregio's deze ontwikkelingen bekeken en overgenomen. De

---

[29] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1144, inventarisnummer 1, Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-West-Munsterland', 1961-1994. *De beginjaren van de grenscontacten 'Achterhoek – Westmunsterland'*, 1980.
[30] EUREGIO, 'Geschiedenis' (11 juni 2021).
[31] Paul Weller, *Alfred Mozer*. 358.
[32] Claudia Hiepel, '"Borders are the Scars of History"? Cross-border Co-operation in Europe – the Example of the EUREGIO', *Journal of European Integration Studies* 22 (2016) 2, 263-277, aldaar 264.
[33] Paul Weller, *Alfred Mozer*, 358.
[34] Ibidem, 360.
[35] Luis Dominguez Castro en Iva Miranda Pires, *Cross-Borfer Cooperation Structures in Europe : Learning from the Past, Looking to the Future* (Frankfurt 2014) 97.

Euroregio's hebben hiermee een solide basis om grensoverschrijdende samenwerking te bewerkstelligen in de regio's waar ze actief zijn.

Vanaf 1990 zijn de Interreg-subsidies een belangrijk middel van de Europese Economische Gemeenschap en de Europese Unie om grensoverschrijdende samenwerking te stimuleren. De Interreg-subsidies worden echter niet rechtstreeks vanuit de EU aan de aanvragers verstrekt. De Euroregio's hebben deze belangrijke taak toegewezen gekregen. Euroregio's verstrekken informatie over de subsidies, hebben aanvraagformulieren om toegang tot een subsidie te krijgen en verlenen ze uiteindelijk ook.[36] Ze hebben via deze weg een belangrijke samenwerking met de Europese Unie te pakken. De Euroregio's acteren dus als een centraal punt waar inwoners van beide kanten van de grens terecht kunnen om grensoverschrijdende projecten te organiseren. Paul Ganster e.a. omschrijven nog meer activiteiten van de Euroregio's. Zij benoemen dat Euroregio's evenementen organiseren die het internationale verhoudingen versterken, grensoverschrijdende problemen bestuderen, grensoverschrijdende visies op de toekomst ontwikkelen en lokale grensoverschrijdende contacten intensiveren.[37]

Na de oprichting van de EUREGIO in 1958 schoten ook andere Euroregio's uit de grond. In de jaren '60 en '70 zorgden een aantal nieuwe organisaties ervoor dat Europa eind jaren '70 op 21 Euroregio's telde. Eind jaren '80 telde Europa 32 Euroregio's en in de jaren 1990, na de val van de Sovjet-Unie en het IJzeren Gordijn, vond er een explosieve stijging van het aantal Euroregio's plaats. Alleen al in de nieuw opgerichte landen in Oost-Europa werden er 54 nieuwe grensoverschrijdende organisaties aangekondigd.[38] Deze ontwikkeling is interessant. Euroregio's werden hier blijkbaar effectief ingezet om nieuw opgerichte landen te laten integreren in elkaar en Europa. In 2016 stond het aantal Euroregio's op 185.[39] 185 Euroregio's door heel Europa zetten zich dus op dit moment in voor grensoverschrijdende samenwerking en het creëren van een grensoverschrijdende identiteit.

[36] EUREGIO, 'Subsidies' (versie 22 februari 2021), https://www.euregio.eu/subsidies/ (11 juni 2021).
[37] Paul Ganster e.a., *Borders and Border Regions*, 109.
[38] Claudia Hiepel, '"Borders are the Scars of History"? Cross-border Co-operation in Europe – the Example of the EUREGIO', 264.
[39] Ibidem.

Verhouding tussen Euroregio's en de EEG/EU (1958-2021)

De voorganger van de Europese Unie, de EEG, is in hetzelfde jaar opgericht als de eerste Euroregio.[40] Dit doet vermoeden dat dezelfde beleidsmakers achter de EEG en de Euroregio's zaten, maar dit is niet waar. De Euroregio's staan statutair los van de EU en hun beleidsvisies hebben geen directe binding met die van de EEG of de EU.[41] Bovendien verschilden vooral in het begin de functies van de Euroregio's en de EEG van elkaar. Waar de EEG zich meer op economische integratie richtte, waren de Euroregio's meer bezig met culturele samenwerking. Dat de EU en de Euroregio's statutair los van elkaar staan, betekent dat niet de EU zich niet met regionaal beleid bezighoudt. De Europese Unie stelt dat regionaal beleid aan de wortel ligt van Europese solidariteit.[42] Regionaal beleid wordt door de EU gezien als de lijm die verschillende samenlevingen aan elkaar vastbindt en die samenwerking sterk houdt. De EU laat het regionaal beleid mede uitvoeren door Euroregio's zelf. Regio's kunnen zelf projecten voordragen waarvan zij denken dat die bevorderlijk zijn voor de regio. Hoewel de Europese Unie zelf een product is van Europese integratie, speelt ze een belangrijke rol in het intensiveren en versnellen van het proces.

Opvallend is de aandacht van de EU die specifiek uitgaat naar de grensregio's. Volgens de EU woont ongeveer 37% van de EU-bevolking in grensregio's.[43] De EU noemt iedere provincie die aan de grens van een lidstaat liggen een grensregio. Dit onderzoek neemt die definitie over. Hoewel de Euroregio's en de EU los van elkaar staan, hebben ze wel de handen ineengeslagen wat betreft de Interreg-programma's, iets waar ook de regio Achterhoek via de EUREGIO gebruik van maakt.[44] Interreg biedt kansen voor regionale grensoverschrijdende initiatieven of beleidsimplementaties. Initiatiefnemers van grensoverschrijdende projecten, bestaande uit overheden, groepen of individuen, kunnen hun project gedeeltelijk laten financieren door een subsidie uit de Interreg-pot aan te vragen. De EU wil via Interreg een harmonieuze economische, sociale en territoriale ontwikkeling voor Europa stimuleren.[45]

---

[40] Peter. B. Kenen, *Economic and Monetary Union in Europe* (Cambridge 1995), 1.

[41] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1417 Regio Achterhoek, Doetinchem, (1947) 1975-2008 (2011). *Euregio Statuten*, 1979.

[42] Directoraat Generaal Communicatie, 'De Europese Unie: Wat ze is en wat ze doet'.

[43] Directoraat Generaal Communicatie, 'De Europese Unie: Wat ze is en wat ze doet'.

[44] Achterhoek Toerisme, 'Interreg-GTI #2-project' (versie 6 juni 2021), https://zakelijk.achterhoek.nl/interreg-gti-2 (6 juni 2021).

[45] European Commission, 'Interreg : European Territorial Cooperation'(versie 22 mei 2021), https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/ (22 mei 2021).

Interreg, dat sinds 1990 bestaat, is een fonds waar EU-lidstaten uit kunnen putten. Sinds 1990 hebben vijf programma's zich opgevolgd, achtereenvolgens Interreg-I, Interreg-II, Interreg-III, Interreg IV en Interreg-V.[46] Op dit moment loopt Interreg-V af en staat Interreg-VI in de startblokken. Ieder van deze programma's hadden andere doelen of beleidsvelden waar ze op gefocust waren, en ook ieder programma had een ander budget. Opvallend is dat bij elk programma het budget stijgt: van 1,1 miljard euro voor Interreg-I naar 10,1 miljard euro voor Interreg-V.[47] Door de groeiende middelen van de Interreg-fondsen blijven ook de mogelijkheden voor grensoverschrijdende ontmoetingen en projecten in de grensregio's groeien. De EU neemt het standpunt in dat regionaal beleid het fundament is van Europese solidariteit en stelt aanzienlijke bedragen beschikbaar om grensregio's te steunen. Het regionaal cohesie beleid van de EU heeft als doel om minder ontwikkelde regio's aan te laten haken bij de rest van de EU. De Interreg-programma's zijn onderdeel van dit cohesie beleid. Het regionaal cohesie beleid van de EU maakte de afgelopen jaren de groei van het budget van de Interreg programma's mogelijk. De focus van de EU op minder ontwikkelde regio's en grensregio's maakt hierdoor een versnelling van Europese integratie mogelijk.

Interreg-I (1990-1993) focuste zich nog enkel op de zogenaamde 'European Cross-border cooperation', wat betekent dat er geld aangevraagd kon worden om gemeenschappelijke uitdagingen aan te pakken, onbenut groeipotentieel te benutten en het samenwerkingsproces te ondersteunen. Bovendien lag er een focus op infrastructuur en het bijeenbrengen van mensen aan beide kanten van de grens. Inmiddels is dit onderdeel geworden van ieder Interreg-programma en hebben de programma's duidelijkere beleidsvelden gekregen waar ze zich op focussen.[48] Interreg-II (1994-1999) focuste zich naast het voorgaande ook op grensoverschrijdende energienetwerken en grensoverschrijdende regionale ruimtelijke ordening.[49] Interreg-III (2000-2006) focuste zich voornamelijk op het versterken van economische en sociale structuren en regio's die ver weg liggen of een grens

[46] European Commission, 'Interreg : European Territorial Cooperation'.
[47] Ibidem.
[48] European Commission, 'Interreg A – Cross-border cooperation' (versie 22 mei 2021), https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/cross-border/#7 (22 mei 2021).
[49] European Commission, 'Interreg-II (1994-1999)' (versie 21 oktober 2006), https://web.archive.org/web/20061021185226/http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/inte2/inte2.htm (23 mei 2021).

hebben met kandidaat-lidstaten.[50] Innovatie, research, een kennismaatschappij en duurzaamheid waren onder andere op hun beurt weer de doelstellingen van Interreg-IV (2007-2013), en het vergroten van innovatiekracht en verminderen van de barrièrewerking tussen grensgebieden waren de speerpunten van Interreg-V (2014-2020).[51]

Uit de visie van de Europese Unie, en met name uit het bestaan en de doelen van Interreg, blijkt dat de grensregio's een duidelijke rol toebedeeld krijgen. De grensregio's zijn de gebieden die direct te maken hebben met geografische en culturele grenzen. De Europese Unie lijkt hierom ervoor te willen zorgen dat de grensregio's voorop gaan lopen in het 'ontgrenzen' en het samenkomen van verschillende landen en culturen. Samenwerkingen op economisch, infrastructureel, innovatief en wetenschappelijk gebied zijn slechts een greep uit de rollen die de grensregio's aan mogen nemen. Gebieden die aangeduid worden als 'niet-grensregio's' worden echter uitgesloten van de Interreg-subsidies. Het risico dat de EU hiermee loopt is dat er een hardere culturele lijn ontstaat tussen de grensregio's en de niet-grensregio's. Bovendien werken de Interreg-subsidies zeer regionaal. De subsidies zijn toegespitst op bijvoorbeeld de Duits-Nederlandse grens, wat maakt dat er vooral een regionale identiteit ontstaat in plaats van een Europese identiteit. Hoewel de subsidies zowel economische en culturele impulsen geven aan de grensregio's, blijft een Europese identiteit achter. Euroregionale identiteit lijkt eerder gestimuleerd te worden dan Europese identiteit.

Euroregio's en Europese integratie tegenwoordig

De Euregio's zijn dus een product van en een vehikel voor Europese integratie. Volgens Claudia Hiepel zijn het de Euroregio's die laten zien hoe politieke en economische integratie in hun specifieke gebied plaats kunnen vinden.[52] Dat blijkt uit de casus van de EUREGIO. De EUREGIO geeft bijvoorbeeld aan een grensoverschrijdende metropoolregio te vormen.[53] Dit willen ze bereiken door onder andere het ontwikkelen en managen van grensoverschrijdende

---

[50] European Commission, 'Interreg-III' (versie 8 februari 2008), https://web.archive.org/web/20080208141128/http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/index_en.htm (23 mei 2021).
[51] EUREGIO, 'Doelen' (versie 4 april 2010), https://web.archive.org/web/20100404151050/http://www.euregio.nl/cms/publish/content/showpage.asp?pageid=392 (23 mei 2021).
Interreg Deutschland Nederland, 'Over het Interreg-programma' (versie 27 september 2021), https://www.deutschland-nederland.eu/nl/interreg-programma/facts-figures/ (23 mei 2021).
[52] Ibidem, 270.
[53] EUREGIO, 'Wat we doen' (26 mei 2021).

projecten, het verstrekken van subsidies, het adviseren van bedrijven en burgers op het gebied van arbeidsmarkt en wonen, belangenbehartiging en het opbouwen van een netwerk.[54] Dat de Euroregio's een rol spelen in de Europese integratie blijkt ook uit het verspreiden en verstrekken van de Interreg-subsidies. Adviseurs van de Euregio's kunnen informatie geven over de mogelijkheden en verstrekken de nodige middelen om een subsidie voor grensoverschrijdende projecten aan te vragen.[55] Daarnaast heeft de EUREGIO in Oost-Nederland het GrensInfoPunt in het leven geroepen. Dit een plek waar eenieder die iets grensoverschrijdends wil doen, van studeren tot wonen, advies op maat kan krijgen.[56] Ook probeert de EUREGIO jongeren vanuit beide kanten van de grens bij elkaar te krijgen via de EUREGIO Youth en is er een project genaamd taNDEM, waarbij grensoverschrijdende cultuur gestimuleerd wordt.[57] Zoals Hiepel stelt weet ook deze Euroregio waar de kansen in de desbetreffende regio liggen.[58]

De definitie van Europese integratie door Wim van Meurs e.a. (2018) is goed van toepassing op de AEBR, de Association of European Border Regions. Alle Euroregio's staan hun vertegenwoordiging af aan de AEBR, een hogere autoriteit, waarmee ze in dit geval een politiek gewicht creëren. Deze organisatie werd opgericht op 18 juni 1971 met Alfred Mozer als eerste voorzitter. De AEBR is de overkoepelende organisatie van alle Euroregio's in Europa.[59] De organisatie is opgericht om meer eenheid tussen alle Euroregio's te creëren en daarmee een grotere grensoverschrijdende stem in Brussel te kunnen laten horen.[60] De AEBR heeft zich inmiddels ontwikkeld tot een organisatie waar veel lokale vertegenwoordigers, parlementsleden en vertegenwoordigers van de Euroregio's in zitten.[61] Hiermee heeft de organisatie een netwerk dat zich in alle overheidslagen nestelt. De AEBR is dus evenals de EU

---

[54] EUREGIO, 'Wat we doen' (26 mei 2021).
[55] EUREGIO, 'Subsidies' (26 mei 2021).
[56] EUREGIO, 'GrensInfoPunt EUREGIO' (versie 22 februari 2021), https://www.euregio.eu/projecten/grensinfopunt-euregio/ (27 mei 2021).
[57] EUREGIO, 'EUREGIO Youth' (versie 27 mei 2021), https://www.euregio.eu/projecten/euregio-youth-battle/ (27 mei 2021).
EUREGIO, 'taNDEM' (versie 18 maart 2021), https://www.euregio.eu/projecten/kunstverbinding/ (27 mei 2021).
[58] Claudia Hiepel, '"Borders are the Scars of History"? Cross-border Co-operation in Europe – the Example of the EUREGIO', 265.
[59] Paul Weller, *Alfred Mozer*, 359.
[60] Paul Ganster e.a., *Borders and Border Regions*, 111.
[61] Ibidem.

een organisatie die eenheid wil creëren door heel Europa. De AEBR kan gezien worden als de Europese Unie van de grensregio's, die de belangen van de regio's als één geheel behartigt.

De context van de grensoverschrijdende activiteiten tussen de Achterhoek en het Westmunsterland

Dit hoofdstuk wilde een context geven van het antwoord op de hoofdvraag. Dit heeft een beeld gegeven binnen welke ontwikkelingen en door middel van welke actoren de proactieve grensoverschrijdende houding van de Achterhoek te verklaren is. De Euroregio die in de Achterhoek actief is blijkt een belangrijke drijfveer voor de Europese integratie die in de regio plaatsvindt. De organisatie is opgericht vanwege de perifere ligging, de voortvloeiende zwakke sociaaleconomische status en de wil om de goede vooroorlogse Duits-Nederlandse banden weer aan te halen. Alfred Mozer wist de organisatie na zijn komst te professionaliseren en bracht een enorm netwerk met zich mee, dat hij overhield uit Brussel. De inzet van Mozer maakte het mogelijk dat de EUREGIO meer mogelijkheden en bekendheid kreeg, waardoor de grensoverschrijdende samenwerking een impuls kreeg. Hij maakte van de EUREGIO een organisatie die connecties kreeg met het rijk en met Brussel. De EUREGIO was de centrale actor in de grensoverschrijdende ontwikkelingen in Oost-Nederland. De komst van de Interreg-subsidies heeft de faciliterende rol van de EUREGIO versterk. Initiatiefnemers uit alle lagen van de bevolking kunnen sinds Interreg bij de Euroregio's terecht om advies in te winnen en aanvragen in te dienen.

Dit hoofdstuk heeft dus duidelijk gemaakt dat de EUREGIO een centraal punt is waar alle grensoverschrijdende activiteiten gefaciliteerd kunnen worden. De redenen voor grensoverschrijdende samenwerking tussen de Achterhoek en West-Duitsland waren er, evenals de organisatie die dit kon faciliteren. Het netwerk en de ervaring van Alfred Mozer zorgden er bovendien voor dat de grensoverschrijdende samenwerking professioneler werd. Ten slotte opende de Interreg-subsidies de deuren nog verder voor grensoverschrijdende initiatieven vanuit overheden en de bevolking. Vele ingrediënten voor een innovatieve houding tegenover grensoverschrijdende samenwerking waren dus in de Achterhoek aanwezig. Er is dus nu een context waarbinnen de voorbeelden in de volgende hoofdstukken zich afspeelden. De innovatieve Achterhoekse houding tegenover grensoverschrijdende samenwerking is dus deels te verklaren door de ingrediënten die aanwezig waren. De vraag

blijft echter, hoe kan het verklaard worden dat de ingrediënten überhaupt bij elkaar kwamen? De volgende hoofdstukken zullen dit duidelijk maken.

Culturele samenwerking na de wederopbouw van Europa

Een belangrijke verklaring voor grensoverschrijdende activiteiten van de Achterhoek binnen de EUREGIO is te vinden in de culturele samenwerking die begin jaren ’60 is opgezet. Een treffend voorbeeld, de Dialectdag, laat zien hoe de culturele grensoverschrijdende samenwerkingen vanaf 1958 in de Achterhoek ontstaan zijn. Aan de hand van dat voorbeeld toont dit hoofdstuk aan dat een vooroorlogse culturele basis van belang is geweest bij het enthousiasme in de Achterhoek voor grensoverschrijdende samenwerking. Dit hoofdstuk gaat in op waarom dit voorbeeld kenmerkend of significant is voor de beschreven periode en hoe hij de proactieve houding van de Achterhoek kan verklaren. Bovendien laat dit hoofdstuk zien dat de EUREGIO wederom een belangrijk centrum voor informatie en hulp is bij het opzetten van de Dialectdag. De EUREGIO stimuleerde de proactieve houding van de Achterhoek.

Commissie voor culturele grenscontacten ‘Achterhoek-Westmunsterland’ (1961-2021)

In 1980 scheef de oud-voorzitter van de commissie voor culturele grenscontacten ‘Achterhoek-Westmünsterland’, G. J. B. Stork, in een terugblik over de oprichting van deze commissie. Hij geeft een gedetailleerd verslag van de heersende gevoelens over internationale samenwerking in die tijd. Ook voegt hij de oprichtingsakte van de commissie en een overzicht van allerlei activiteiten toe. De doelen van de commissie en de ideeën achter de activiteiten zijn zo bewaard gebleven. Uit deze doelen en ideeën is te achterhalen waarom de grensoverschrijdende samenwerking in de grensregio op werd gezet en de kiem gelegd werd voor de Euroregio’s. Interessant aan het archiefstuk is dat deze indruist tegen de eerder door van Meurs en Watts beschreven opvatting dat economische motieven ten grondslag lagen aan grensoverschrijdende integratie. Hier blijkt juist cultuur het fundament gelegd te hebben.

Het archiefstuk vertelt ons dat ongeveer 15 jaar na de Tweede Wereldoorlog de verhoudingen tussen Duitsers en Nederlanders nog sterk gekenmerkt waren door wrok en oud zeer.[62] Al die tijd bleek het gevoel aan beide zijden van de grens nog nauwelijks

[62] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1144, inventarisnummer 1, Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-West-Munsterland', 1961-1994. *De beginjaren van de grenscontacten ‘Achterhoek – Westmunsterland’*, 1980.

afgenomen te zijn. Stork stelt dat voor tal van Nederlanders aan de Duitse grens deze situatie onbevredigend was. Zij hadden voor de oorlog nog een nauwe contacten met de Duitsers in het Westmunsterland. Duitsers en Nederlanders spraken in die tijd namelijk hetzelfde dialect, het Nedersaksisch, ze vonden werk bij elkaar over de grens en ook familiebanden liepen door elkaar.[63] Inwoners van het grensgebied wisten volgens Stork dan ook welke nadelen ze ondervonden van de harde grens die na de oorlog was ontstaan. Ze wisten dat niet alle Duitsers fout waren geweest en wilden deze vooroologse contacten terug. Bovendien wisten ze dat de huidige situatie niet bevorderlijk was voor het opkomende idee van een verenigd Europa.[64] Dit opkomend idee van een verenigd Europa is eveneens terug te vinden in de doelen van de commissie voor culturele grenscontacten die vastgelegd zijn bij de oprichting in 1961. Daar schrijven de oprichters over het inspelen op "[...] het perspectief der toenemende Europese integratie [...].[65] Deze passages zijn van cruciaal belang voor het verklaren van de grensoverschrijdende activiteiten tussen de Achterhoek en het Westmunsterland. Stork schrijft over een vooroorlogse grensoverschrijdende identiteit, waarbij grensbewoners dezelfde taal spraken, bij elkaar werkten en waarbij er familiebanden door elkaar liepen.[66] Deze grensoverschrijdende identiteit is na de oorlog vervaagd en werd gemist. Dit, in combinatie met het opkomend idee van een verenigd Europa en Europese integratie, leidde ertoe dat er stappen werden ondernomen.

Een aantal Achterhoekers en Duitsers, waaronder Stork, besloten in de jaren 1950 dat de vijandigheid en vervreemding doorbroken moest worden en begonnen de draad weer op te pakken. Een aantal jaren voorbereiding leidde vervolgens tot de formele oprichting van een werkgroep. Op dinsdag 14 november 1961 werd in het Duitse Rhede door vier Duitsers en drie Nederlanders de commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-Westmunsterland' opgericht. [67] Deze commissie bestond uit directeurs van toeristenbureaus, bestuursleden van cultuurkringen, historici en bestuurders van soortgelijke organisaties. De heer Stork – wellicht met een positieve kijk vanwege zijn voorzitterschap – stelt de invloed van de commissie niet

[63] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1144, inventarisnummer 1, Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-West-Munsterland', 1961-1994. *De beginjaren van de grenscontacten 'Achterhoek – Westmunsterland'*, 1980.
[64] Ibidem.
[65] Ibidem.
[66] Ibidem.
[67] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1144, inventarisnummer 1, Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-West-Munsterland', 1961-1994. *Culturele grenscontacten commissie Achterhoek-West-Munsterland*, 1981.

onderschat mag worden. Volgens hem heeft de commissie de ontwikkeling van haat en wrok gevoelens naar een goede nabuurschap versneld. [68]

De visie van Checkel en Katzenstein komt in deze stukken duidelijk naar voren. Zij stellen dat een gezamenlijke identiteit te maken heeft met een gevoel van saamhorigheid en een collectief geheugen. Een collectief gevoel van nostalgie werd in de grensregio aangepakt zodat de vooroorlogse situatie met veel grensverkeer weer hervat kon worden. Het gevoel onder de Achterhoekers en de Duitsers in het Westmunsterland dat hun gezamenlijke identiteit hersteld moest worden zorgde hier voor een versnelling van internationale samenwerking. Ze werkten al vroeg aan het herstel van grensoverschrijdende identiteitsvorming waarin gezamenlijke culturele kenmerken, zoals het dialect, benadrukt werden. Hiermee wordt ook de notie dat taal grenzen kan doen vervagen en identiteit kan versterken van Gubbins en Holt bevestigd. Echter, we spreken hier vooral van een regionale identiteit en weinig van een Europese identiteit. Stork heeft het wel over een gevoel van een opkomend verenigd Europa, maar spreekt vervolgens enkel over samenwerking met het Westmunsterland vanwege vooroorlogse contacten en familiebanden. Dit eufemisme van Stork kan goed verklaard worden door zijn bestuursfunctie binnen de commissie voor culturele grenscontacten. Het toont wel aan dat de initiatiefnemers destijds op de hoogte waren van het momentum dat grensoverschrijdende samenwerking aan het opbouwen was.

De Dialectdag (1963-2021)

Een belangrijke activiteit, een goed voorbeeld van Europese integratie, identiteitsvorming en dat wat de commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-Westmunsterland' ondernam, is de Dialectdag.[69] Dit voorbeeld geeft de ingrediënten weer voor de successen van de grensoverschrijdende samenwerking tussen de Achterhoek en Duitsland. Deze jaarlijks terugkerende dag, mede mogelijk gemaakt door subsidies vanuit de provincie en adviserende steun van de EUREGIO, stond helemaal in het teken van het belangrijkste collectieve culturele aspect van de Achterhoekers en de Duitsers: het Nedersaksisch dialect. De Dialectdag was niet enkel een leuk project voor de organisatoren, zo blijkt uit de archiefstukken. Op de eerste

[68] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1144, inventarisnummer 1, Commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-West-Munsterland', 1961-1994. *De beginjaren van de grenscontacten 'Achterhoek – Westmunsterland'*, 1980.
[69] Ibidem.

editie in 1963 schreven er zich ruim veertig deelnemers in. Dit aantal bleef jaarlijks groeien, waardoor er enkele jaren later vierhonderd mensen op de Dialectdag afkwamen en er zelfs een tijdschrift in het dialect uitgebracht werd.[70] Het organiseren van deze dag past goed binnen twee doelen van de commissie: 'Het coördineren van wederzijdse activiteiten en het zelf ontwikkelen van initiatieven in eng grensverband en het stimuleren van initiatieven door anderen waardoor bevolkingsgroepen aan weerszijden van de grens met elkaar in contact worden gebracht.'.[71] Zoals gezegd is volgens Gubbins en Holt een gezamenlijke taal een belangrijk ingrediënt voor een gemeenschappelijke identiteit en vormt het een praktische basis voor ontmoetingen.

Als we het organiseren van de Dialectdag in het licht zetten van Europese integratie – en dan in het bijzonder de identiteitsvorming – dan vallen er verscheidene dingen op. De commissie was voor het organiseren van activiteiten in hun vroege jaren blijkbaar nadrukkelijk op zoek naar een gemeenschappelijk aspect van cultuur, in dit geval taal. De beschadigde grensoverschrijdende identiteit werd zo snel als kon weer opgezocht. Hoewel er in die tijd misschien nog niet zo over gesproken werd, zouden we deze ontwikkeling nu aanduiden als een vorm van Europese integratie en identiteitsvorming. Deze identiteitsvorming geschiedde dus jaren eerder dan de jaren '80, toen identiteitsvorming meer op de agenda van Europese beleidsmakers kwam te staan.[72] Hoewel we hier wellicht meer spreken over een grensoverschrijdende identiteit dan over een Europese identiteit, getuigt de houding van de Achterhoekers en de Duitsers van openheid richting andere Europese landen.

Relatie met de Achterhoekse grensoverschrijdende activiteiten

Dit hoofdstuk heeft aangetoond dat de vooroorlogse identiteit cruciaal is geweest voor het opzetten van nieuwe grensoverschrijdende samenwerking na de Tweede Wereldoorlog. Een belangrijk ingrediënt voor grensoverschrijdende samenwerking van de Achterhoek binnen de EUREGIO ligt dus al verder terug in de geschiedenis. Het grensoverschrijdende verkeer dat voor de oorlog aanwezig was en waardoor zelfs familiebanden door elkaar heen liepen, moest hersteld worden. Nostalgie naar het grensverkeer van voor de oorlog vormde de basis voor het opzetten van nieuwe grensoverschrijdende samenwerking. Het idee van een verenigde

[70] Ibidem.
[71] Ibidem.
[72] W. van Meurs e.a., *The Unfinished History of European Integration,* 127.

Europa, dat in die tijd opkwam, hielp mee in dit proces. De Dialectdag, die in het teken stond van het Nedersaksisch was een product van die twee factoren. De vooroorlogse contacten waren een belangrijke drijfveer om elkaar na de oorlog weer op te zoeken. De neiging naar de vooroorlogse situatie, de gezamenlijke cultuur die zich onder meer uit in het Nedersaksisch en de faciliterende rol van de EUREGIO verklaren hier de vroege grensoverschrijdende samenwerking in de grensregio. Dit verklaart echter alleen de houding tegenover culturele samenwerking en niet die tegenover economische samenwerking. Daar gaat het volgende hoofdstuk dieper op in.

Economische samenwerking binnen de EUREGIO

Volgens auteurs als van Meurs en Watts is economische integratie een van de fundamenten van het ontstaan van Europese integratie. De gemeentes in de regio Achterhoek en het Westmunsterland laten echter wat anders zien. Ze hebben een perifere ligging binnen Nederland en Duitsland en weten hierom maar moeilijk economische aansluiting te vinden met de rest van het land. Dit is een van de redenen dat de EUREGIO opgericht is.[73] Opvallend hierin is dat economische samenwerking, ondanks dat dit ook een van de redenen van de oprichting van de EUREGIO was, pas tegen de jaren '90 echt van de grond kwam. Dit hoofdstuk toont aan de hand van de Interreg-projecten aan dat de grensoverschrijdende economische samenwerking voortborduurt op de culturele Duitse contacten die de regio al had. Bovendien laat dit hoofdstuk zien dat Interreg vanaf 1990 de sleutel was tot het verzilveren van de grensoverschrijdende economische ambities.

De EUREGIO en Interreg (1990-1999)

Economische samenwerking tussen de Achterhoek en Duitsland kwam rond de jaren '90 op gang. Dit valt samen met de komst van de Interreg-subsidies vanuit de EEG/Europese Unie. Castro en Pires laten zien dat de prioriteiten van de EUREGIO betreffende het verlenen van Interreg-subsidies vooral op economische projecten lagen.[74] Deze subsidies maakten het voor de regio makkelijker om grensoverschrijdende projecten te ondernemen die de economie in de grensregio versterkte. Dit is terug te vinden in de het archiefmateriaal. De Regio Achterhoek stelt in 1996:

> De beide Interreg-programma's [Interreg-I en Interreg-II] hebben een belangrijke impuls aan de grensoverschrijdende samenwerking gegeven. Er wordt veel meer en intensiever samengewerkt door partijen aan beide kanten van de grens.[75]

[73] EUREGIO, 'Geschiedenis' (11 juni 2021).
[74] Luis Dominguez Castro en Iva Miranda Pires, *Cross-Borfer Cooperation Structures in Europe : Learning from the Past, Looking to the Future* (Frankfurt 2014) 100.
[75] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1417, inventarisnummer 1396, Regio Achterhoek, Doetinchem, (1947) 1975-2008 (2011). *Grensoverschrijdende Samenwerking door de Regio Achterhoek*, 1996.

Ook ondernemers profiteerden van deze projecten, zo blijkt uit het volgende archiefmateriaal: De EUREGIO evalueerde in 1996 over de voorgaande Interreg-periode, die liep van 1990 tot 1993. Kenmerkend aan Interreg-I is, zoals besproken, dat het onbenut groeipotentieel wil benutten. In deze evaluatie is te lezen dat er voor Interreg-I 59 projecten gesubsidieerd zijn die met werkgelegenheid te maken hebben.[76] Het 'Eindrapport EU-Gemeenschappelijk initiatief INTERREG-I voor Euregio' geeft aan dat dit de regio Achterhoek 'enkele duizenden' arbeidsplaatsen heeft opgeleverd.[77] Interreg heeft in dit geval dus bijgedragen aan het vergroten van de werkgelegenheid in het gebied van de EUREGIO. Het groeipotentieel is hier aangetoond benut. Wat opvalt in de briefwisselingen, is dat de aanvragers van de Interreg-projecten constant contact houden met de EUREGIO en dat zij een groot grensoverschrijdend netwerk hebben. Een Interreg-II project waaruit dat blijkt is 'Bedrijvig Euregio-bedrijvendossiers voor de gehele Euregio'.[78] Dit project is een gezamenlijk initiatief van maar liefst zeven Duitse en Nederlandse initiatiefnemers. Zij wilden samen dit project opzetten en zochten hiervoor contact met de Regio Achterhoek en de EUREGIO. Na advies en het toewijzen van contactpersonen, geven de Regio Achterhoek en de EUREGIO aan dat het project rijp is voor een subsidieaanvraag. De ondernemers in de Achterhoek hebben zich via Interreg-aanvragen bij EUREGIO meer georiënteerd op Duitsland, en Duitsland meer op de Achterhoek. Hoewel deze economische samenwerking een van de redenen van de oprichting van de EUREGIO was, werd dit dus pas echt verzilverd na de komst van Interreg.

Het sterke netwerk van de samenwerkingsverbanden in de regio's en de EUREGIO blijkt eveneens uit een vooruitblik van de Regio Achterhoek. Vanaf 1999 zou de EUREGIO minder geld krijgen voor het daaropvolgende Interreg-III programma. Dit was het gevolg van de toetreding van nieuwe EU-lidstaten, waar vanaf toen meer focus op kwam te liggen.[79] De gemeentes in de regio Achterhoek reageren hierop als volgt:

---

[76] Ibidem.
[77] Ibidem.
[78] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1417, inventarisnummer 1355, Regio Achterhoek, Doetinchem, (1947) 1975-2008 (2011). Mailcontact tussen Anja van Hout en zeven initiatiefnemers, 26 juni 1996.
[79] Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 1417, inventarisnummer 1355, Regio Achterhoek, Doetinchem, (1947) 1975-2008 (2011). *EUREGIO en Regio Achterhoek, een blik over de grenzen van de eeuw*, 1996.

> Voorop blijft dan ook staan, dat de Regio Achterhoek voor grensoverschrijdende samenwerking in eerste instantie aansluiting zal zoeken bij de Euregio en haar Duitse buren in de Kreis Borken en Kreis Kleve.[80]

De centrale rol van de EUREGIO wordt hier nogmaals benadrukt.

Opvallend aan het voorgaande archiefmateriaal is dat er amper ingezet werd op economische grensoverschrijdende samenwerking vóór de jaren '90. Dit is, zoals eerder gezegd, tegen de veel beschreven oorsprong van Europese integratie in. De EUREGIO stelde dat het voor een grensregio als die van de Achterhoek en het Westmunsterland moeilijk was om te profiteren van de economische groei van Duitsland en Nederland. Ironisch genoeg profiteerde deze Duits-Nederlandse grensregio in eerste instantie nog niet van de toenemende economische integratie. Een ingrediënt in de vorm van de Interreg-subsidies was daarvoor noodzakelijk. Wie de voorgaande passages analyseert leest dat het netwerk van de Duitsers uit het Westmunsterland en Achterhoekers groot en hecht was. De lijntjes tussen Nederlanders, Duitsers en de EUREGIO waren blijkbaar kort. De EUREGIO faciliteerde hierin. De EUREGIO had reeds een sterk netwerk opgebouwd over de jaren heen waardoor het opzetten van initiatieven goed mogelijk werd. De oorsprong van dit netwerk is te vinden in de culturele activiteiten die tot de jaren '90 de boventoon voerden binnen de activiteiten van de EUREGIO. Culturele projecten hadden de naam van de EUREGIO blijkbaar al dusdanig gevestigd dat toen de Interreg-subsidies vrijkwamen, ook ondernemers de weg naar de EUREGIO kenden. Projectaanvragers van beide kanten van de grens wisten elkaar te vinden en samen initiatieven op te zetten. De EUREGIO fungeerde als een ontmoetingsplek voor grensoverschrijdende initiatieven. Interreg-subsidies maakten dat nu ook ondernemers en overheden initiatieven konden beginnen die de economie een impuls gaven. Interreg in combinatie met het netwerk van de EUREGIO verklaart hierin dus de economische samenwerking tussen de gemeentes in de Achterhoek en het Westmunsterland.

Relatie met de Achterhoekse grensoverschrijdende activiteiten

Dit hoofdstuk heeft aan de hand van Interreg en de Grenzhoppers aangetoond dat het de culturele basis een belangrijk ingrediënt voor de economische grensoverschrijdende houding

[80] Ibidem.

is. De EUREGIO is opgericht vanuit onder andere de wens om de economische positie te versterken. Er zijn geen bronnen die aantonen dat economische samenwerking al voor 1990 ondernomen werd. De komst van Interreg in 1990 heeft deze ontwikkeling wel een impuls kunnen geven. Interreg was het missende ingrediënt dat nodig was voor het versterken van de economische positie. Jarenlang heeft de EUREGIO ingezet op het versterken van cultuur door middel van het ondersteunen van culturele activiteiten. Bovendien heeft de organisatie in al die jaren een groot netwerk opgebouwd. De combinatie van de gezamenlijke cultuur, het grote netwerk en de Interreg-subsidies maakten de vooruitstrevende grensoverschrijdende activiteiten mogelijk.

Conclusie

In dit onderzoek stond centraal hoe de grensoverschrijdende activiteiten van de Achterhoek binnen de EUREGIO verklaard kon worden. Het wilde concreet antwoord geven op de vraag: 'Hoe kunnen de vooruitstrevende lokale grensoverschrijdende activiteiten vanaf 1958 tot nu van de Achterhoek binnen de EUREGIO verklaard worden?'. De verklaring hiervoor is vooral gezocht in kenmerkende voorbeelden voor culturele en economische samenwerking in de regio, te weten de Dialectdag, de commissie voor culturele grenscontacten 'Achterhoek-Westmunsterland' en de Interreg-subsidies. Na een zorgvuldige analyse van kenmerkende voorbeelden concludeert dit onderzoek het volgende.

De vooruitstrevende grensoverschrijdende activiteiten worden verklaard door een aantal redenen. Ten eerste waren de vooroologse contacten een zeer belangrijke drijfveer voor Nederlanders en Duitsers om elkaar na de oorlog weer op te zoeken. De voordelen van de beschikbaarheid van werk aan de andere kant van de grens, het onderhouden van vriendschappen en het bezoeken van familie wilden de bewoners van de regio weer terug. Er was een gezamenlijke taal en cultuur, en die moest na de oorlog weer opgepakt worden. Nostalgie was sterker dan de 'haat en wrok' van de oorlog. Uit deze culturele noodzaak ontstond vroeg het idee om op cultureel vlak weer met elkaar samen te gaan werken en de gezamenlijke identiteit weer op te zoeken. Culturele samenwerking wás onderdeel van de cultuur. Dat verklaart de vooruitstrevende grensoverschrijdende culturele activiteiten van de Achterhoek binnen de EUREGIO.

Op economisch gebied is het antwoord op de vraag gebaseerd op recentere organisaties en gebeurtenissen. De culturele basis voor grenscontacten was er al voor de oorlog en werd na de oorlog weer voorzichtig hersteld. De grensbewoners kenden elkaar en wisten hun netwerk door middel van de EUREGIO uiteindelijk in de jaren '90 te gebruiken voor het versterken van de economische positie van de grensregio. Het grensoverschrijdende netwerk was al grotendeels opgebouwd en hoefde alleen nog maar voor economische doeleinden gebruikt te worden. Interreg-subsidies maakten dit mogelijk. Nu kon de wens om de economische positie van de grensregio te versterken verzilverd worden. Zo is er een voorbeeld van een Interreg-project aangevraagd werd door zeven initiatiefnemers vanuit beide kanten van de grens. Het succes van de grensoverschrijdende samenwerking heeft de samenwerking de afgelopen jaren dus alleen nog maar intensiever gemaakt.

Het antwoord op deze hoofdvraag werpt een nieuw licht op de ontwikkeling van grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden. Met het antwoord op de hoofdvraag vormt dit onderzoek een belangrijke bijdrage aan de literatuur van Hiepel, Ganster e.a., Pires en Castro over het begin van Europese samenwerkingsverbanden. Zij onderzoeken het begin van de Euroregio's, maar gaan niet dieper in op het gebied waarin de allereerste Euroregio opgericht is. Ze hebben zich niet de vraag gesteld waarom de EUREGIO nu daadwerkelijk opgericht is, en waarom dat in de Achterhoek mogelijk was. Dit onderzoek deed dat wel en vult hierom de literatuur over het begin van Europese samenwerkingsverbanden en de Euroregio's aan. Bovendien positioneert dit onderzoek zich hiermee op bepaalde punten lijnrecht tegenover auteurs als van Meurs en Watts. Zij noemen culturele identiteit en integratie als proces pas na economische integratie. Hiermee scheren zij alle gebieden in Europa over een kam, terwijl juist in de regio waar de eerste Euroregio is opgericht cultuur voor de economie ging.

Wat echter nog een onderbelicht aspect blijft, is hoe de grensoverschrijdende band tussen de Achterhoekers en de Duitsers zo beschadigd heeft kunnen raken tijdens de oorlog. Dit roept de vragen op over hoe fragiel grensoverschrijdende identiteit of Europese integratie is in tijden van crisis. Dit onderwerp biedt redenen voor vervolgonderzoek. Om meer onderzoek te kunnen doen naar grensoverschrijdende identiteit, moeten bijvoorbeeld archiefstukken geraadpleegd worden die persoonlijke verhalen bevatten van grenspendelaars van voor en na een crisis. Voor vervolgonderzoek naar de fragiliteit van Europese integratie tijdens crises, kunnen onderzoeken kijken naar de houding van regio's en landen tijdens bijvoorbeeld de Eurocrisis. Wellicht dat zulke vervolgonderzoeken met suggesties kunnen komen die de fragiliteit van een grensoverschrijdende identiteit wegnemen, waardoor Europese integratie en een Europese cultuurvorming een duurzaam proces worden. Bovendien is de bijna exponentiële groei van Euroregio's in de jaren '80 en '90 een onderwerp dat weinig aandacht krijgt in de literatuur. Euroregio's worden blijkbaar ingezet in het laten integreren van nieuwe landen en grensregio's, maar onduidelijk is of de EU daar speciaal beleid voor heeft en op welke waarden deze Euroregio's op stoelen. Het is interessant om te kijken of er echt integratie plaatsvindt in bijvoorbeeld de relatief nieuwe Balkan landen.

Literatuurlijst

8RHK. (2021, 6 juni). *Over de grens*. 8RHK Ambassadeurs. https://8rhk.nl/smart-governance/over-de-grens/

8RHK Ambassadeurs. (2016). *Ambitiedocument grensoverschrijdende samenwerking Achterhoek – Duitsland 2016-2020.* https://8rhk.nl/wp-content/uploads/2018/12/ra-ambitiedocument.pdf

Achterhoek Toerisme. (2021, 6 juni). *INTERREG GTI #2-project*. https://zakelijk.achterhoek.nl/interreg-gti-2

AEBR. (2021, 14 juni). *Members Archive*. https://www.aebr.eu/members/

Bureau RMC. (2019, 26 november). *Grenssteden profiteren van Dag van de Arbeid*. https://www.rmc.nl/grenssteden-profiteren-van-dag-van-de-arbeid/

Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (2009). *European Identity*. Cambridge University Press.

Directoraat Generaal Communicatie. (2018, 26 januari). *De Europese Unie : wat ze is en wat ze doet.* Europese Unie. https://op.europa.eu/nl/publication-detail/-/publication/715cfcc8-fa70-11e7-b8f5-01aa75ed71a1

Dominguez Castro, L., & Pires, I. M. (2014). *Cross-Borfer Cooperation Structures in Europe : Learning from the Past, Looking to the Future*. Peter Lang Publishing.

EUREGIO. (2010, 4 april). *Doelen*. https://web.archive.org/web/20100404151050/http://www.euregio.nl/cms/publish/content/showpage.asp?pageid=392

EUREGIO. (2020, 9 september). *Geschiedenis*. https://www.euregio.eu/wie-we-zijn/geschiedenis/

EUREGIO. (2021a, februari 2). *Wat we doen*. https://www.euregio.eu/wat-we-doen/

EUREGIO. (2021b, februari 18). *EUREGIO-Raadsleden*. https://www.euregio.eu/wie-we-zijn/organisatie/euregio-raadsleden/

EUREGIO. (2021c, februari 22). *GrensInfoPunt EUREGIO*. https://www.euregio.eu/projecten/grensinfopunt-euregio/

EUREGIO. (2021d, februari 22). *Subsidies*. https://www.euregio.eu/subsidies/

EUREGIO. (2021e, maart 18). *EUREGIO Youth*. https://www.euregio.eu/projecten/euregio-youth-battle/

Europese Commissie. (2006, 21 oktober). *Interreg-II (1994–1999)*. European Commission. https://web.archive.org/web/20061021185226/http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/inte2/inte2.htm

Europese Commissie. (2008, 8 februari). *Interreg-III*. European Commission. https://web.archive.org/web/20080208141128/http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/index_en.htm

Europese Commissie. (2021a, mei 22). *Interreg A - Cross-border cooperation*. European Commission. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/cross-border/#7

Europese Commissie. (2021b, mei 22). *Interreg : European Territorial Co-operation*. European Commission. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/

Ganster, P., Sweedler, A., Scott, J., & Dieter-Eberwein, W. (1997). *Borders and Border Regions in Europe and North America*. Amsterdam University Press.

Gubbins, P., & Holt, M. (2002). *Beyond Boundaries: Language and Identity in Contemporary Europe (122) (Multilingual Matters, 122)*. Multilingual Matters.

HIEPEL, C. (2016). "Borders are the Scars of History"? Cross-border Co-operation in Europe – the Example of the EUREGIO. *Journal of European Integration History*, *22*(2), 263–277. https://doi.org/10.5771/0947-9511-2016-2-263

Interreg Deutschland Nederland. (2020, 27 september). *Over het Intererg-programma*. https://www.deutschland-nederland.eu/nl/interreg-programma/facts-figures/

Kenen, P. B. (1995). *Economic and Monetary Union in Europe*. Cambridge University Press.

Meurs, W., Bruin, R., Grift, L., Hoetink, C., van de Grift, L., & de Bruin, R. (2018). *The Unfinished History of European Integration*. Amsterdam University Press.

Michiel, B. (2021). *De leegte van de Duitse deelstaat Mecklenburg-Vorpommern.* NRC.

http://weblog.bartmichiel.nl/media/1/NRC-Mecklenburg-Vorpommern.pdf

United Nations. (2011). *Basic Facts about the United Nations*. United Nations Department of Public Information.

Watts, D. (2020). *European Union*. Edinburgh University Press.

Weller, P. (2019). *Alfred Mozer. Duitser - Nederlander - Europeaan (1905–1979)* (1ste ed.). Uitgeverij Matrijs.

Archieven

Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers - Doetinchem